

УДК 343.95

О. Бишевець,кандидат юридичних наук, асистент кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗАСОБИ ТАКТИКИ ЗАХИСТУ ТА ЇХ РОЛЬ У ВИРІШЕННІ ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Завданням захисту як виду адвокатської діяльності є забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, щодо якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення [1]. Для ефективного вирішення означеного завдання адвокату як окремому суб'єкту кримінального провадження необхідно не лише бездоганно знати норми права, але й уміло застосовувати відповідні тактичні засоби вирішення професійних завдань.

Проблеми тактики захисту та її засоби досліджувалися у працях Я.С. Авраха, М.О. Баєва, О.Я. Баєва, Т.В. Варфоломєєвої, Г.А. Воробйова, Р.М. Жамієвої, О.Б. Загурського, Я.П. Зейкана, О.М. Ларіна, І.Л. Петрухіна, В.О. Попелюшка, В.В. Титаренка, Ф.М. Фаткуліна, Д.П. Фіоловського, Г.М. Шафіра, О.Г. Яновської та інших.

Безумовно, проведені дослідження є вагомим внеском у розвиток теоретичних засад тактики захисту, однак в опублікованих працях увага зосереджувалася, головним чином, на загальній її характеристиці. Водночас у науці висловлюються різні за змістом точки зору до розуміння тактики захисту. При цьому одні вчені вважають, що тактика

професійного захисту у кримінальному процесі є підсистемою криміналістичної тактики, яка складається із системи розроблених на основі наукових положень криміналістичної тактики відповідних засобів (прийомів, комбінацій, операцій, рекомендацій) допустимого та раціонального подання, дослідження і використання адвокатом доказової інформації, що виправдовує підзахисного чи пом'якшує його вину, які забезпечують права та інтереси останнього в умовах потенційної чи реальної, безпосередньої чи опосередкованої тому протидії з боку осіб та організацій, що протистоять захисникові під час виконання ним його кримінально-процесуальної функції [2, с. 147]. Другі дослідники вважають, що тактика захисту – це вироблені на основі досягнень науки і досвіду адвокатської діяльності рекомендації з розробки оптимального варіанту правової позиції захисту та його реалізації в конкретних умовах і в найбільш ефективних способах здійснення адвокатом дій із захисту прав і законних інтересів громадян [3, с. 25]. Треті науковці зазначають, що тактика захисту є системою наукових положень і рекомендацій, які спрямовані на оптимальне здійснення функції захисту [4, с. 11]. Що ж до засобів тактики захисту, то хоча в науковій літературі і здійснювалися спроби їх охарактеризувати, однак комплексно вони не досліджувалися, що зумовлює як теоретичні дискусії щодо їх ролі у вирішенні завдань кримінального судочинства, так і труднощі у практиці їх реалізації.

Зважаючи на зазначене, у цій статті ставиться за мету на підставі аналізу різних наукових підходів до поняття тактики захисту та її засобів у теорії криміналістики розкрити сутність вказаних засобів і здійснити їх класифікацію. Означена мета зумовлює необхідність вирішення таких завдань: визначити систему засобів тактики захисту, їх ознаки, обґрунтувати правові засади та загальнонаукові, організаційні, процесуальні і криміналістичні передумови застосування цих засобів для вирішення професійних завдань адвокатів у кримінальному провадженні.

Хоча у ст. 47 КПК України закріплено, що захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені цим кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують або виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого [5, с. 23], однак чинне законодавство України не містить переліку засобів захисту адвокатами прав і законних інтересів громадян і фізичних осіб та не визначає умов їх застосування. Отже, адвокат має право на свій розсуд, залежно від обставин конкретного кримінального провадження, застосовувати відповідні засоби. З огляду на зазначене, є підстави припустити, що засобами захисту є правові норми, посилаючись на які, адвокат буде лінію захисту прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного або ж обстоює позицію потерпілого, а також тактичні прийоми та їх комбінації.

У правовій теорії тактичні прийоми традиційно розглядають у рамках науки криміналістики як засоби вирішення професійних завдань у сфері кримінального судочинства, і насамперед – на стадії досудового слідства. І хоча є очевидним, що тактичні прийоми не повинні бути і, напевне, не будуть засобами вирішення завдань, які виникають на

стадії досудового слідства, їх розвиток, як правило, прогнозувався в напрямі або формування криміналістичної тактики як «слідчої» і «судової», або шляхом створення певних загальних для суду і слідства прийомів розслідування. Водночас сучасне розуміння місця та значення криміналістичних засобів у системі засобів вирішення завдань у сфері судочинства орієнтує на те, що вони можуть і повинні використовуватися у кримінальному провадженні не лише суддями і слідчими, але й адвокатами [6, с. 8].

Тактичні прийоми, які застосовуються адвокатами, пов'язані з тактичним ризиком. Обумовленість тактичного ризику слідчою та судовою ситуацією, що склалася, проявляється в об'єктивній необхідності проведення тих чи інших дій. Перш ніж прийняти рішення про застосування того чи іншого тактичного прийому, адвокат повинен уявляти, для досягнення якої цілі слугує застосування даного тактичного прийому, й оцінити можливий тактичний ризик. Таким чином, вихідними засадами застосування тактичних прийомів захисту виступають плановірність та послідовність здійснення дій, з яких складається захист; обґрунтованість захисту в конкретному кримінальному провадженні, що враховує типову характеристику захисту у справах певного виду; врахування обставин кримінального провадження; оптимальний набір дій захисника, що забезпечує повноту, точність, динамічність та економічність захисту. З огляду на зазначене, під тактичним прийомом захисту слід розуміти способи найбільш раціональної діяльності адвоката, що дозволяють досягнути попередньо визначеного результату, спрямованого на спростування пред'явленого обвинувачення чи виявлення обставин, які пом'якшують винуватість підсудного.

Застосування адвокатами тактичних прийомів у кримінальному судочинстві пов'язане з питанням про співвідношення змісту зазначених тактичних прийомів та процесуальної форми їх за-

кріплення. У науковій літературі із цього приводу висловлені полярні погляди. Наприклад, О.М. Васильєв вважає, що кримінально-процесуальний закон не містить тактичних рекомендацій, оскільки криміналістичний прийом, закріплений у законі, перетворюється на обов'язкову норму і втрачає ознаки тактичної рекомендації [7, с. 40]. На думку В.Ю. Шепітька, у кримінально-процесуальному законі не можуть міститися тактичні прийоми, оскільки, по-перше, тактичний прийом виходить із процесуальних норм і не повинен суперечити їм; по-друге, процесуальна норма, якщо вона навіть й альтернативна, не може бути тактичним прийомом тому, що має обов'язковий характер; по-третє, тактичний прийом більш гнучкий, його застосування визначається ситуаційною зумовленістю, яку законодавець у деталях передбачити не може, а може передбачити і прописати лише загальний процесуальний порядок; по-четверте, тактичний прийом не може бути застосований «у всіх випадках», а його застосування буде оптимальним лише у визначених умовах, обставинах та відповідних ситуаціях [8, с. 28]. Водночас інші вчені вважають, що тактичний прийом, зафіксований нормою закону, не втрачає свого криміналістичного значення [9, с. 455], оскільки якщо кожний з елементів кримінально-процесуальних норм, які регламентують діяльність із доказування як до, так і після його процесуального закріплення, побудований на одних і тих же закономірностях, то процесуальне закріплення тактичних прийомів не змінює змісту таких прийомів [10, с. 32]. Очевидно, що остання з наведених точка зору викликає найменше заперечень, оскільки нормативне закріплення тактичного прийому дійсно не позбавляє його основного призначення, яке полягає в подоланні протидії адвокату зі сторони інших учасників кримінального провадження. Водночас чинне законодавство України нормативно закріплює лише декілька тактичних прийомів, які може застосувати

адвокат у кримінальному провадженні, а саме: застосування технічних засобів під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь (ч. 4 ст. 46, п. 11 ч. 2 ст. 42 КПК України), зокрема під час допиту фотозйомки, аудіо-та/або відеозапису (ч. 5 ст. 224 КПК України), звернення з адвокатським запитом (ст. 24 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» № 5076-VI від 5 липня 2012 року). Утім основний масив тактичних прийомів захисту є не процесуальним. До таких тактичних прийомів належать встановлення психологічного контакту, роз'яснення положень закону, звернення до громадянської совісті, стимулювання позитивних якостей особи, спонукання до наслідування, використання суперечностей між показаннями та іншими доказами, що є в матеріалах кримінального провадження, непрямої допит.

Водночас необхідно враховувати, що застосування адвокатами тактичних прийомів для вирішення професійних завдань відрізняється від практичної реалізації можливостей цих прийомів працівниками правоохоронних органів.

По-перше, відмінність полягає в меті їх застосування. Якщо слідчі вдаються до тактичних прийомів для всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин кримінального провадження, то адвокати використовують ці тактичні прийоми для забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян і фізичних осіб та мінімізації для них негативних правових наслідків. По-друге, об'єктами застосування тактичних прийомів для правоохоронців виступають всі учасники кримінального провадження, в тому числі й адвокат, а для адвоката – це лише ті особи, з якими він вступає у процесуальні правовідносини. Адвокат обмежений щодо кола осіб, щодо яких він має можливість застосовувати відповідні тактичні прийоми. Ця обмеженість пояснюється відсутністю в адвоката процесуальних правовідносин з окремими учасниками кримінального провадження, зокрема свідками. Лише на стадії

судового розгляду під час допиту свідків адвокат має можливість застосовувати щодо них тактичні прийоми.

З огляду на викладене є всі підстави стверджувати, що використання тактичних прийомів має знайти широке застосування в адвокатській практиці, оскільки допомагає адвокатам не лише у розв'язанні професійних завдань, а й забезпечує дотримання гарантій їх діяльності. Механізм правового регулювання реалізації тактичних прийомів у професійній діяльності адвокатів отримав нормативне закріплення у ст. 7, 48 Правил адвокатської етики, затверджених Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 року, згідно з якими адвокати під час виконання доручення клієнта категорично забороняється вдаватися до засобів та методів, які суперечать чинному законодавству або цим Правилам, і здійснювати протизаконний тиск на посадових осіб та службовців органів державної влади [11].

Визначення заборонених засобів здійснення професійної діяльності адвоката потребує суттєвих змін. Тавтологічним є словосполучення «протизаконний тиск», адже будь-який тиск за своїм змістом є протизаконним засобом впливу. Необхідно також розширити коло осіб – потенційних об'єктів такого впливу, не обмежувати їх лише посадовими особами та службовцями органів державної влади і заборонити адвокатам вдаватися до протизаконних методів впливу на всіх учасників кримінального провадження.

З огляду на зазначене, вказане положення Правил адвокатської етики слід викласти в такій редакції: «Адвокату категорично забороняється використовувати під час виконання доручення клієнта незаконні та неетичні засоби, зокрема спонукати свідків, потерпілого, підозрюваного до давання завідомо неправдивих показань, експерта – до завідомо неправдивого висновку, перекладача – до завідомо неправдивого перекладу, вдаватися до засобів протиправного психологічного впливу

(погроз, шантажу тощо), використовувати свої особисті зв'язки для впливу на суд або інший орган, перед яким він здійснює представництво інтересів клієнтів, використовувати інформацію, отриману від колишнього клієнта, конфіденційність якої охороняється законом, використовувати інші засоби, що суперечать чинному законодавству або цим Правилам».

Необхідно наголосити, що якісне та ефективне виконання адвокатами функції захисту є неможливим без застосування методики захисту в цілому і в суді першої інстанції зокрема. Під методикою захисту розуміють систему правил і прийомів роботи захисника, що обов'язкові до виконання адвокатом із метою найбільш успішної його діяльності. За обсягом, цілеспрямованістю і характером методика роботи адвоката у кримінальних провадженнях можна поділити на загальну й окрему. Перша стосується таких правил і прийомів, які адвокат має використовувати на всіх стадіях кримінального судочинства й у всіх категоріях кримінальних проваджень. Ці правила і прийоми мають загальний характер, а застосування їх не залежить від стадії кримінального процесу і категорії провадження, в якій адвокат здійснює захист або представляє інтереси потерпілого. Окрема методика роботи адвоката є системою правил і прийомів, обумовлених специфікою того або іншого кримінального провадження та обов'язкових до виконання під час ведення захисту або представництва інтересів потерпілого, цивільних позивачів і відповідачів, оскільки ці правила і прийоми сприяють найуспішнішому виконанню адвокатом покладеної на нього функції.

Дані, необхідні для розроблення методики захисту, можна одержати з конкретних кримінальних проваджень, в яких брали участь адвокати. Не менш важливим також є анкетування та інтерв'ювання найбільш кваліфікованих адвокатів-практиків, а також тих, що займаються науковою і методичною роботою. При цьому варто звертати увагу

на всі помилки та недоліки, які зустрічалися в роботі захисника, незалежно від того, вплинули вони на долю підзахисного чи ні. Також джерелом розробки окремих методик захисту можна вважати загальні концепції, висновки з питань судоустрою, кримінального процесу, кримінального права, криміналістики та деяких інших наук.

Викладене дає підстави зробити наступні висновки:

1) систему засобів адвокатської тактики складають правові норми, посиляючись на які, адвокат будує лінію захисту прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного або ж обстоює позицію потерпілого, а також тактичні прийоми та їх комбінації;

2) тактичні прийоми, які застосовуються адвокатом у кримінальному провадженні, повинні відповідати наступним основним вимогам: засновуватися на кримінально-процесуальному законі та узагальненнях практики; відповідати принципам моралі та професійної етики; бути ефективними та науково обґрунтованими;

3) можемо класифікувати тактичні прийоми захисту на види за такими критеріями: за джерелом формування (прийоми, засновані на даних логіки, психології, теорії управління, наукової організації праці); залежно від мети застосування (прийоми збирання та дослідження доказів, надання їх суду); залежно від об'єкта, щодо якого застосовуються прийоми (прийоми роботи зі свідками, обвинуваченими, потерпілими, підозрюваними); залежно від завдань, що потребують вирішення (тактичні прийоми подолання протидії з боку учасників кримінального провадження, викриття брехні, актуалізації у пам'яті забутого).

Ключові слова: тактика захисту, кримінальне провадження, криміналістична тактика, тактика захисту, тактичні прийоми.

Стаття присвячена дослідженню загальнонаукових, організаційних і

процесуальних засад тактики захисту та її засобів у теорії криміналістики. На основі дослідження наукових джерел та практики адвокатської діяльності автором здійснено спробу систематизувати засоби тактики захисту, визначити їх особливості та обґрунтувати правові засади застосування цих засобів для вирішення професійних завдань адвокатів. Окрема увага у статті приділяється тактичним прийомам захисту, їх видам та особливостям реалізації у кримінальному провадженні.

Статья посвящена исследованию общенаучных, организационных и процессуальных принципов тактики защиты и ее средств в теории криминалистики. На основании исследования научных источников и практики адвокатской деятельности автором осуществлена попытка систематизировать средства тактики защиты, определить их особенности и обосновать правовые принципы применения этих средств для решения профессиональных задач адвокатами. Отдельное внимание в статье уделяется тактическим приемам защиты, их видам и особенностям реализации в криминальном производстве.

The article is devoted to the research of scientific, organizational and procedural basis of defense tactic and its devices in theory of criminalistics. On the basis of research of scientific sources and advocacy practice, author made an effort to systematize devices of defense tactic, determine its features and prove legal basis of application of such devices for solving professional issues of advocates. Special attention in article is given to devices of defense tactic, its kinds and peculiarity of implementation in criminal proceeding.

Література

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-IV // Офіційний вісник України. – 2012. – № 62. – С. 17.

2. Баев М.О. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него: прокурорская тактика, адвокатская тактика : науч.-практ. пособие / М.О. Баев, О.Я. Баев. – М. : Экзамен, 2005. – 318 с.

3. Варфоломеева Т.В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника / Т.В. Варфоломеева. – К. : Вища школа, 1991. – 149 с.

4. Воробьев Г.А. Тактика и психологические особенности судебных действий / Г.А. Воробьев. – Краснодар : Изд-во Краснодарского ун-та, 1986. – 208 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України [текст]. – К. : «Центр учбової літератури», 2012. – 254 с.

6. Котюк І.І. Теорія судового пізнання : [монографія] / І.І. Котюк. – К. : Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 2006. – 435 с.

7. Васильев А.Н. Следственная тактика / А.Н. Васильев. – М. : Юридическая литература, 1976. – 197 с.

8. Шепитько В.Ю. Теория криминалистической тактики : [монография] / В.Ю. Шепитько. – Харьков : Гриф, 2002. – 349 с.

9. Криминалистика : учебник для вузов / [Аверьянова Т.В. и др.] ; под ред. Р.С. Белкина. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 971 с.

10. Баев О.Я. Содержание и формы криминалистической тактики / О.Я. Баев. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1975. – 59 с.

11. Правила адвокатської етики : затверджені Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unba.org.ua/>. – Назва з екрану.

УДК 343.982.4

М. Грига,

ад'юнкт наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ

КОМПЛЕКСНЕ КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПИСІВ, ВИКОНАНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНІЧНИХ ПРИЙОМІВ

Документи є невід'ємною частиною життя кожної людини. У широкому сенсі вони являють собою будь-який матеріальний об'єкт, який містить інформацію про факти, події, явища суспільного життя та діяльність людини, призначену для передачі її у часі та просторі [1, с. 174]. Головна вимога до документа – відповідність інформації, що міститься в ньому, реальним фактам. Якщо він складений за певною формою (зазвичай це відноситься до документів, які фіксують які-небудь права чи обов'язки його власника), то будь-які порушення позбавляють такий документ юридичної сили. Відтак із поняттям документа тісно пов'язане питання про його реквізити.

Підпис як один із найважливіших реквізитів, який супроводжує докумен-

тообіг значного кола сфер життєдіяльності людини, є частим предметом злочинних посягань, а отже, одним із найбільш розповсюджених об'єктів криміналістичних досліджень.

Останнім часом у практиці судово-почеркознавчої експертизи все частіше трапляються випадки, коли об'єктом експертного дослідження стають підписи, виконані за допомогою технічних прийомів. Найпоширенішими способами виконання таких підписів є перемальовування «на просвіт», перетиснення за штрихами підпису-оригіналу з наступним наведенням барвною речовиною, попередня підготовка за допомогою олівця, вологе копіювання, фотомеханічний спосіб, використання копіювально-множильної техніки та інші. І хоча

